

Olga Tokarczuková: Empusion. Z polštiny přeložil Petr Vidlák. Host, Brno 2023, 367 s.

NEVYHNUTELNOST PROMĚNY

Jiří Zizler

„Náš vnitřní chaos a zmatek tvoří naše největší bohatství,“ říká Olga Tokarczuková (1962) v knize esejí *Vnímavý vypravěč*; jiný svět nemůžeme pochopit, ale pravá skutečnost se odehrává právě tam. Její poslední román *Empusion* odráží autorčiny teze a postoje přesvědčivým způsobem.

Spisovatelka přeplnila svoje dílo kulturními aluzemi a filiacemi – spektakulární je hned vztah ke slavnému románu Thomase Manna *Kouzelný vrch* (1924, česky 1930, *Čarovná hora*, 2016), který můžeme chápat jako inspiraci, poklonu, repliku i polemiku. Odkazů zvláště ke středoevropské literatuře tu však lze rozpoznat mnohem více.

Tokarczuková umístila děj knihy do roku 1913, na rozhraní dvou dějinných epoch, kdy se nachyluje konec starého dobrého světa, jenž se pak už nikdy nevrátí. V rolích hrdinů vystupuje „několik nemocných mužů, kteří chtěli věřit, že mají před sebou ještě mnoho života“, tuberkulóza však příznačně narušila jejich vitalitu a vystavila je nejvyššímu ohrožení, jemuž už brzy bude čelit celá západní civilizace. Setkávají se v sanatoriu ve slezské vsi (autorka posílila autenticitu textu několika dokumentárními fotografiemi) a úpadek Západu je jedním z jejich diskusních témat. Vyjevuje se, že multietnická a ideově pestrá střední Evropa je protkaná předsudky, iluzemi i nadějami jako celý moderní svět.

Hlavní postava, polský student inženýrství Mieczysław Wojnity, ztělesňuje kvintesenciální jinakost, danou přísně skrývanou fyziologickou sexuální anomálií, která mu posud přinesla „velké vyobcování“, citlivý, plachý, nevýrazný. Identifikuje se s Luciem z Apuleiova antického románu *Proměny*, touží „změnit se a stát se nerozpoznatelným, a přesto uvnitř zůstat sám sebou, tím opravdovým“. Vnitřní procesy, jež v něm probíhají, nedokáže reflek-

tovat („svět je rozmazaný, rozostřený, mihotavý, jednou takový, jindy jiný, záleží na úhlu pohledu“), je ale otevřený změně, již na začátku románu neumí pojmenovat, vůle k níž v něm však pozvolna klíčí a narůstá. Protagonista roste i duchovně. Když na konci románu hledí na mrtvé tělo kolegy pacienta, „všechno v něm hledalo útočiště v hypotetickém středu těla, kde jistě sídlí nějaká duše, která má přímý kontakt se zásvětím, s nekonečným časem, s galaxiemi a Bohem“.

Hrdinův příjezd do penzionu naruší tragická událost – sebevražda ženy, jak se ukáže, manželky majitele. Důvod zůstává nezřejmý, ale její smrt odstartuje nekonečné debaty ubytovaných mužů o ženské otázce. (Kromě rozhovorů je jejich jedinou radostí, jak to v nemocničních zařízeních bývá, jídlo a pití jako výraz hedonismu potlačujícího úzkost z konce života.) V jejich názorech autorka parafrázuje misogynní výroky celé řady slavných osobností od sv. Augustina až po Jacka Kerouaca (jen z citátů dobových myslitelů, od Jamese Stuarta Milla po T. G. Masaryka, by se dala však sestavit i řada právě opačná).

Dobová klišé a averze v duchu mužského šovinismu se tu představují v celé šířce – ženy jsou iracionální, nemají hloubku, ospravedlňuje je pouze mateřství, ženské tělo patří celému lidstvu, matky navozují v synech zženštilost (hrdinův lékař navíc operuje s přístupem psychoanalýzy a ukazuje tak její dvojakou roli, kdy některé předpojatosti a mýty ještě posilovala).

Jde vlastně o jakési rituální vymítání ženského světa, jenž představuje jen komplement světa mužského, jediné platného, tvůrčího a silného („Být mužem znamená naučit se ignorovat to, co je nepřijemné. To je celé tajemství.“); není ale těžké vytušit, že přítomní muži si s ženami nevědí rady, ba že pocit nadřazenosti je maskováním strachu. Ženy jsou zde všudypřítomné *in absentia* – žádná z nich v románu nepromluví, zobrazují se jako stíny, loutky, vzpomínky na matku. Ale ženský živel je tu, burácí v pozadí, mocný a velkolepý,

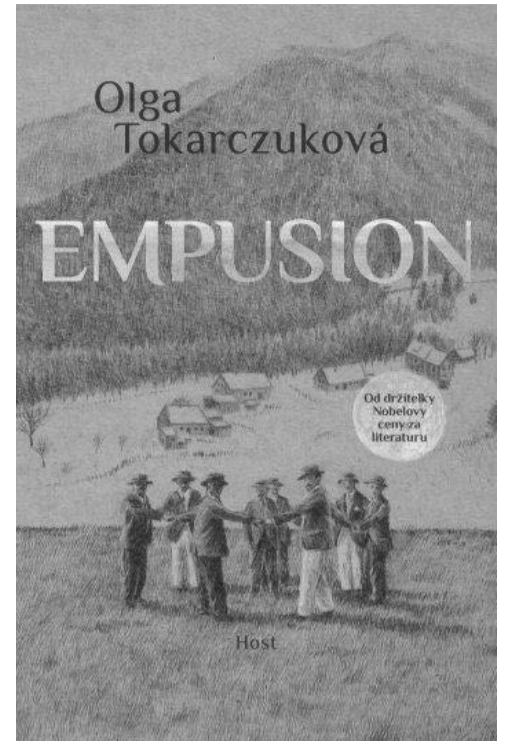
démonické ženy – empúsy schopné metamorfózy určují běh věcí jako skutečné hybatelky osudu nevědoucích.

V jednom z vyprávění se ozřejmuje dobové drama lokálního čarodějnického procesu ze sedmnáctého století, kdy ohrožené ženy prchaly do hor a „většina uprchlic se prý už nikdy nevrátila“. Tady se rozvíjí další rozměr autorčiny románu, apoteóza prasily, jež tu mluví v první osobě plurálu za nespoutanou divokost přírody a všeho, co je spojeno s ženským rodem, té životodárné, ponorné řeky a magické tvořivosti.

K tomu se váže i „hororová“ rovina prózy, v níž jde o jakési každoroční obětování („Obětování je konečným vyjádřením vlastní moci a nadvlády nad světem.“) jednoho z členů patientské komunity, který bývá roztrhán v lese. Les je místem tajemných dějů, jeho složky jsou živé a předávají si informace, hrdina v něm vidí chrám, uhlíří v něm stavějí podivné ženské modly panen vyrobených „ze všeho, co bylo v lese po ruce, z kamení a mechu, větvi, kůry, hub, listí, jílovité půdy“.

Mietek sám obětování unikne a zachrání si život (jako vyléčený z nemoci hned dvakrát). Ale co s životem dál? Hrdina v sobě uvolní energii pro rozhodnutí a zvolí radikální transformaci, finální metamorfózu – obleče se do ženských šatů a přijímá novou podobu, v níž bude existovat jako žena. Ono vnitřní v něm přijímá takový vnějšek, v němž se cítí dobře. Chápe to jako otevření velkolepých, téměř transcendentálních možností: „Cítil se být mnohý, vícenásobný, víceúrovňový, složitý a komplikovaný jako korálový útes, jako podhoubí, jehož veškeré skutečné bytí se nachází pod zemí.“ Vlastně se svým přechodem hranice postaví znicotnění, do něhož by ho poslala pasivita, neboť „nicota je vytvořena z našich projekcí, obav, dychtivě se živí naším strachem“.

Tokarczuková v díle potvrzuje svou stylistickou vytríbenost („člověk existuje jen v jazyce... právě jazyk nás dělá tím, kým jsme“), vyniká její schopnost charakterizace postav třeba

prostřednictvím nezaměnitelného způsobu kašláním nebo jejich tělesného pachu. Uznání si zaslouží i rafinovaná výstavba textu s řadou nenápadně důležitých míst, jejichž význam se osvětlí až později či v závěru. Dílo obsahuje řadu vrstev, vyžadujících pozornou a opakovanou četění. Román, který by ještě nedávno sotva mohl vzniknout, ovšem vyznívá příliš jednoznačně, chybí mu skutečná polemická, zachycuje v řadě aspektů jen díl skutečnosti, úzké rozpětí omezenosti a stereotypu. Hrdina postrádá naléhavost a jeho skok do jasu proměny sledujeme v utlumených barvách. Autorka je však původní profesí terapeutka – a terapie nechce fascinovat, ale pomáhat.

I když podle mě parametry velkého románu dílo nemá, neznámená to, že je *Empusion* zapomenutelná kniha. Ostatně i hlas přízraků v ženském rodu je nepřeslechnutelný: „A my? My jsme tady navěky.“ ■

„ČAROVNÁ HORA“ VE SLEZSKU?

Vladimír Novotný

Pokoušení se zdá být příliš veliké, než bychom mu aspoň na okamžik nepodlehli. Přibližně v roce 1912 začal velká německá literatury Thomas Mann psát svého druhu iniciační román, který nazval *Kouzelný vrch* a který byl v novějším českém překladu přejmenován na *Čarovnou horu*. To arci není ani trochu totéž, vraťme se však ke klasickému spisovatelovu dílu: Mann ho považoval za „hermetický příběh“, jež promítá do dramatu povznesení lidského ducha nikoli do mimosvětských sfér, jak postříhala Daniela Hodrová, nýbrž naopak k pozemskosti. Vypráví se zde o tom, jak mladší inženýr, sirotek ze zámožné rodiny, odjíždí navštívit svého bratrance do plicního sanatoria na „kouzelném vrchu“ ve švýcarském Davosu, v němž nakonec coby pacient stráví sedmero „učňovských“ let v živých disputacích s moderním humanistou a novodobým jezuitou. Mannův román je rovněž sociálním a duchovním obrazem Evropy v druhém desetiletí 20. století a poprvé vyšel v roce 1924.

Uplynulo století a polská prozaička Olga Tokarczuková, jež se stejně jako Thomas Mann může pyšnit laureátstvím Nobelovy ceny za literaturu, vydala v Krakově v roce 2022 svůj první „ponobelovský“ román s čarodějným, až čarodějnickým názvem *Empusion*. Píše se září 1913, a i když hned zkrájě padne zmínka o sanatoriu v Davosu, student kanalizačního inženýrství, který přijíždí až ze Lvova, si nevolí Švýcarsko, nýbrž pruské, přamálo polské Horní Slezesko neboli končiny bezprostředně související s českým, tehdy rakousko-uherským světem. Nikoli náhodou autorka připojila i slovníček místních názvů, neb málokdo ví, co je a kde leží například tehdejší Breslau nebo Glatz! Hornoslezské plicní sanatorium se nalézá v hornatém Görbersdorfu (dnes: Sokolowsku), provinční radosti velkoměsta lze najít ve Waldenburgu (dnes: Walbrzychu) – a Hirschberg je jistě Jelení Hora. Také autor-

čin hrdina přijel zmlodvat souchotiny, záhy se však zapojil do sáhodlouhých diskusí s dalšími pacienty, kteří do léčebného ústavu doputovali z mnoha koutů habsburské monarchie. Aby se léčili, aby umírali, především však aby donekonečna pospolu rozprávěli.

Tím však vnější tematická příbuznost *Kouzelného vrchu* a *Empusionu* víceméně končí. Mannovo dílo je ze všeho nejvíce románem filosofickým, reflektujícím duchovní i kulturní proudy tehdejšího evropského a zčásti i mimo-evropského myšlení. Dochází v něm na spiritistické seance, na karnevalové scény i na „psychoanalytické“ bloudění ducha, zatímco opus z Polska je ze žánrového hlediska zřejmě nejvíce (přinejmenším v určující vypravěčské rovině) novodobým, také však co travestie působícím románem fantaskním či fantastickým. Po mannovském tihnutí k iniciačním momentům tu není skoro stopy a nahrazuje je memento inklinující k polohám jakéhosi sekundárního hororu. Ne-li dokonce k hrůzostrašným historiím spojeným s dávnou frenetickou literaturou. Konečniců sama autorka své dílo v podtitulku charakterizuje „přírodně-léčivý horor“, můžeme se však ptát, co je v něm přírodně léčivého nebo léčivého přírodního! Také se sluší odkázat na názor, že toto dílo Olgy Tokarczukové nabízí zejména čtenářsky přitažlivou kombinaci někdejších etických podobností Mannových s poněkud stylizovanou novější mystikou.

Hororová poloha (ouvej, proč se nemůže psát „hororová“ s odvoláním na starodávné spojení *horror vacui!*) je tu zpočátku zastřeno, posléze však stále nápadněji a obnaženěji zpřítomňována. Neboť nejen souchotiny zabíjejí, také hornoslezská krajina v knize usmrcuje a vrcholem všeho jsou v tomto neléčivém vyprávění ať tajemné, leč hmatatelné přítomné, zároveň jakoby cizokrajné, neuchopitelné a nevyzpytatelné nadpřirozené bytosti rodu ženského, skrývající se ve stinných lesích („cizí svět číhá ve stínu“, účinné autorka cituje slova Fernandy Pessoy) a vyčkávatci na svůj nepomylný den D. Postupně dávkované například může zahrnovat i psychologické

postupy z detektivních příběhů, a najednou už nejde o obdobu mannovské „Čarovné hory“, nýbrž o variantu zavedeného typu „románu s tajemstvím“. Jenže co je na tom hororovitého? Nuže, souchotiny nesouchotiny, každý podzim nastává zlověstné mysterium, jehož vyvrcholení spočívá v tom, že z lesního porostu vyvstávají ženské příšery, které nemají jiných chutí než sápat se na kteroukoli postavu mužskou a rozervat ji na kusy. Nejsme sice v předkolumbovské Americe, nicméně i zde se musí najít lidská obětina.

Proč však nepřipustit, že mužského plemene není škoda? Zvláště v této knize, která představuje (přes fantasmagorické polohy a podtexty) též svézáznou a svébytnou beletristickou obdobu publicistického vyprávění feministického, jistěže v rámci sršaté satiry. Nevrlé se konstatovalo, že dominantní roli v románu hrají „uchrchlaní intelektuálové“, kteří nemají co na práci vedou únavné „misogynní debaty“. To je pravda jen částečná, vždyť se hovoří též o sklonku dějin v intencích Spenglerova *Zániku Západu*, leč na odsudky žen a dívek v tomto polopábitelském povídání dochází nepřetržitě. Aby také nikoli, když si Tokarczuková dala údernickou práci a v textu parafrázovala misogynické a dobově nezapné názory na ženy a na jejich místo ve světě počínaje již Tertullianem a Hesiodem a konče Williamem S. Burroughsem nebo Jeanem Paulem Sartrem (správně: Jeanem-Paulem), o nichž pacienti pruského sanatoria nemohli pranic tušit. V pošetilých výrocích o ženách se spisovatelka až vyžívá, jako by nezazněla z literárních mužských úst vícekrát mínějí naprosto opačná. Kdyby jim autorka dopřála sluchu, nešlo by o feministickou polemiku.

Mudrlant jménem August August, klasický filolog z rumunských Jasů, přesvědčuje své spolupacienty, že „ženy hledají v literatuře záminku pro vybuzení svých emocí, avšak jsou daleko používání idejí. Ženy tihnou k literatuře, která se nebezpečně dotýká mezilidských vztahů, přesněji řečeno vztahů mezi muži a ženami, zaměřených na citovou a tělesnou výměnu. Vždy podrobně, v detailech popisují

šaty a vzory tapet. Mají slabost pro nižší třídy a litují zvířata. Často je přitahují všemožné podivnosti: duchové, sny a přízraky, ale také souhry okolností a další náhody, kterými se snaží zakrýt nedostatek talentu pro budování precizní zápletky.“ Podpoří ho i postarší pacient z Královce: „V dějinách literatury, stejně jako ve vědě nejsou žádné ženy. Existují ojedinelé případy bytosti ženského pohlaví, které v důsledku dosud neprozkoumaných tajemství dědičnosti převzaly od svých dědů a otců určitou část mužské duše, Apollonova daru.“ Příklady se prý hledají tuze těžko, neb málokterá žena píše, „a když už něco napíše, my to nečteme“. Mimo chodem s knihou se mihne všehovšudy pár nebožek, jinak se vše děje pod příkrovem „pensíonu pro pány“ a ženám je tam vstup zakázán jako kdysi na Karlštejn.

Bodejť, četění diskutéri neznají Marii Curie ani Růženu Svobodovou. Pod vlivem místního líkeru pak jejich klábosení pokaždé stále víc „obrůstalo kontexty, vládlo za sebou chvosty narážek a mihotalo vzdálenými asociacemi“. Včetně tvrzení, že Dionýsos je mužským zosobněním toho, co je ženské: „šilenství zapomnění, pudů, tělesnosti a ukojení.“ Záhy je však patrný největší rozdíl při srovnání s *Kouzelným vrchem*: Mannův protagonista v sanatoriu vyzrává, stává se součástí daného mikrosvěta a ohnivě se zúčastňuje citových i politických debat, nevyhýbá se ani vášnivému milostnému dobrodružství. Zato autorčin kanálník ze Lvova si počíná jako dobové vtělení polského „zkamenělého lidu“, připomíná „mouchu v jantaru“ a ponejvíce mlčí, figuruje jako nereagující nebo přizvukující posluchač, jenž je pouhým učedníkem hektické přítomnosti. Též proto musí mít právě on coby umělohmotný geroj poté co činit s všudypřítomnými mytologickými „empúzami“.

Sečteno a zváženo: byl by román stejně zajímavý, kdyby obsahoval nekonečné množství výpisků a parafrází z misandrických výroků? Výhrady k upřílišnění rozvážnosti vyprávění se rovněž zdají být namnoze oprávněné. Navíc od počátku víme, co bude následovat nejen ve Slezsku: válečný rok 1914. ■